অধ্যায় ২ ঃ ৰস

অধ্যায় গাঁথনি

2.1 উদ্দেশ্য
2.2 পৰিচয়
2.3 ৰস শব্দৰ আঁতিগুৰি
2.4 ৰস উপলব্ধিৰ কাৰক
2.5 ৰসমীমাংসা আৰু বিভিন্ন মতবাদ
2.6 ৰস সংখ্যা
2.7 অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
2.8 অধিক জানিবলৈ
2.9 অগ্রগতিৰ খতিয়ান
2.10 আৰ্হি প্রশ্ন

২.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- ৰস শব্দৰ আঁতিগুৰি নিৰূপণ কৰিব পাৰিব
- ৰস উপলব্ধিৰ কাৰকসমূহৰ বিষয়ে ধাৰণা লাভ কৰাৰ লগতে সেই বোৰৰ সৈতে পৰিচিত হ'ব
- ভৰতৰ ৰসমীমাংসা আৰু পৰৱর্তীকালৰ বিভিন্ন মতবাদ সম্পর্কে জ্ঞাত হ'ব
- ৰস সংখ্যা সম্পর্কে জ্ঞাত হোৱাৰ উপৰি প্রত্যেক বিধ ৰসৰ সম্যক ধাৰণা লাভ কৰিব।

২.২ পৰিচয়

এইটো আমাৰ আলোচ্য পাঠ্যবিষয়ৰ দ্বিতীয় অধ্যায়। ইয়াৰ পূর্বৱর্তী অধ্যায়টোত প্রাচ্য নন্দনতত্ত্বৰ এটি উল্লেখযোগ্য বিষয় ধ্বনিতত্ত্বৰ বিষয়ে বহলাই আলোচনা দাঙি ধৰা হৈছে। ধ্বনিতত্ত্ব মানে কি, ইয়াৰ স্বৰূপ আৰু প্রকাৰভেদ তথা ধ্বনিতত্ত্বৰ বিপক্ষে থকা মতবাদসমূহৰ বিষয়ে আগৰ অধ্যায়টোত আপুনি বহলাই অধ্যয়ন কৰিলে। সেই অধ্যায়টো অধ্যয়ন কৰোঁতে আপুনি ভৰত মুনি তথা তেওঁ ৰচনা কৰা *নাট্যশাস্ত্র* তথা ৰসতত্ত্বৰ প্রসংগ উল্লেখ কৰি অহা হৈছে। এইটো অধ্যায়ত আপুনি ৰসতত্ত্ব সম্পর্কে বহলাই অধ্যয়ন কৰিব।

আগৰ অধ্যায়টো পঢ়ি আপুনি গম পাইছে যে, অতি প্রাচীন কালৰে পৰাই ভাৰতীয় সমালোচকসকলৰ মনত এটা বিশেষ কথাই দোলা দি আছিল— কাব্যৰ প্রয়োজনীয়তা কি?

শতিকাৰ শেষৰ ফালে লিখা বুলি সাহিত্যৰ ইতিহাসকাৰসকলে ধাৰণা কৰে। তেওঁলোকে এই বুলিও মন্তব্য আগবঢ়াইছে যে — এই শাস্ত্ৰখন পুনৰ লিখি উলিওৱা হৈছে আৰু বহু অংশ প্ৰক্ষিপ্ত।

আলংকাৰিক উদ্ভটে লিখা *কাব্যালঙ্কাৰ সংগ্ৰহ* পুথিখনকেই ৰসসূত্ৰৰ উল্লেখ থকা বৰ্তমানলৈকে প্ৰাপ্ত প্ৰাচীনতম প্ৰাথমিক গ্ৰন্থ হিচাপে বিবেচনা কৰা হয়। এইখন পুথিৰো আনুমানিক সময় খ্ৰীঃ ৪ম শতাব্দী। ভৰতৰ *নাট্যশাস্ত্ৰত* আঠ বিধ ৰসৰ কথা উল্লেখ কৰা হৈছিল যদিও উদ্ভটৰ মতে ৰসৰ সংখ্যা ন। এই বিষয়ে পাছত বহলাই আলোচনা কৰা হ'ব।

পৰৱৰ্তীকালত বিশ্বনাথ কবিৰাজে কাব্যৰ সংজ্ঞা দিবলৈ গৈ মন্তব্য কৰে— "বাক্যং ৰসাত্মকং কাব্যম্" — যি বাক্য ৰসেৰে পৰিপূৰ্ণ সিয়েই কাব্য। ইয়াৰ পৰা আমি ধাৰণা কৰিব পাৰোঁ যে ৰস সৃষ্টিৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰাচীন কবিসকলে কেনেদৰে গুৰুত্ব প্ৰদান কৰিছিল। ধ্বনিবাদৰ প্ৰৱৰ্তক আনন্দৱৰ্ধনেও কাব্যৰ সাৰ বস্তু ৰস বুলি মন্তব্য কৰি তাৰ পৰিপ্ৰেক্ষিততে কাব্যৰ দোষ-গুণ বিচাৰ কৰা হয় বুলি ব্যক্ত কৰিছে। এই বিষয়ে পূৰ্বৱৰ্তী অধ্যায়ত আপুনি ইতিমধ্যে বহলাই অধ্যয়ন কৰি আহিছে।

এতিয়া প্ৰশ্ন হ'ল ৰস কেনেদৰে সৃষ্টি হয় বা কেনেদৰে ৰস নিষ্পত্তি ঘটে? ভৰতৰ *নাট্যশাস্ত্ৰত* আছে — "বিভাবানুভাবব্যভিচাৰিসংযোগাদ্ ৰসনিষ্পত্তিঃ" — অৰ্থাৎ বিভাব, অনুভাব আৰু ব্যভিচাৰীভাবৰ সংযোগত ৰসৰ নিষ্পত্তি ঘটে। কিন্তু ক'ত? এই উত্তৰ তেৱেঁই দিছে— এই সংযোগ ঘটে সামাজিকৰ হৃদয়ৰ স্থায়ীভাবৰ লগত। পৰৱৰ্তীকালত বিভিন্ন আলংকাৰিক পণ্ডিতে এই সূত্ৰটি নিজৰ নিজৰ ধৰণে ব্যাখ্যা কৰিছে। সেই বিষয়ে আলোচনাত প্ৰবৃত্ত হোৱাৰ আগতে আমি স্থায়ীভাব, বিভাব, অনুভাব আদি শব্দকেইটাৰ পাৰিভাষিক অৰ্থ সম্পৰ্কে ধাৰণা লাভ কৰিব লাগিব। এই শব্দকেইটাকে ৰস উপলব্ধিৰ কাৰক বুলি বিবেচনা কৰা হয়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ *উপনিষদৰ* মতে ৰস মানে কি?

.....

২.৪ ৰস উপলব্ধিৰ কাৰক

ইতিমধ্যে আমি জানিব পাৰিলোঁ যে ৰস উপলব্ধিৰ কাৰক হ'ল চাৰিটা। যথা— স্থায়ীভাব, বিভাব, অনুভাব, সঞ্চাৰীভাব বা ব্যভিচাৰীভাব।

- **স্থায়ীভাব ঃ** প্ৰত্যেকজন মানুহৰ চিত্তত কিছুমান সাধাৰণ প্ৰবৃত্তি থাকে। সাধাৰণতে এইবোৰ সুপ্তভাৱেই থাকে যদিও উপযুক্ত পৰিৱেশ পালে জাগ্ৰত হৈ উঠে। এই প্ৰবৃত্তিসমূহকে স্থায়ীভাব বোলা হয়। উদাহৰণ এটিৰে কথাটি বুজাই ক'লে সহজ হ'ব। আন্ধাৰ ৰাতি আপুনি অকলে এক নিজান বাটেৰে গৈ থকা অৱস্থাত হঠাৎ ঢ্পঢ্পাই এটা চৰাই উৰি গ'ল। সেই সময়ত

ধ্বনিবাদঃ কাব্যৰ এক প্ৰধান উপাদান হ'ল ধ্বনি। ধ্বনিক কাব্যৰ প্ৰধান তথা মূল উপাদান হিচাপে বিবেচনা কৰি এক মতবাদৰ সৃষ্টি হৈছে। ইয়াকে ধ্বনিবাদ বোলা হয়।

আদিৰ মাজেদিও আমাৰ বোধগম্য হৈ উঠে। এনেদৰে পৰিৱৰ্তন হোৱা শাৰীৰিক ভাষাকে অনুভাব বুলি কোৱা হয়। উদাহৰণস্বৰূপে— ভয় খালে গা জিকাৰ খাই উঠে, ঘাম ওলায়; খং উঠিলে গা-কঁপি যোৱা বা হাত দাঙি খেদি যোৱা আদি। অসমৰ এজন বিখ্যাত পণ্ডিত মুকুন্দ মাধৱ শর্মাই মন্তব্য কৰিছে — "স্থায়ীভাব উদ্রিক্ত হোৱাৰ প্রতি যদি বিভাবক কাৰণ বোলা হয় অনুভাবক উদ্রিক্ত স্থায়ীভাবৰ কার্য (ফল) বুলিব লাগিব।"

অনুভাব দুই ধৰণৰ— কৃত্রিম অনুভাব আৰু সাত্ত্বিক অনুভাব। কোনো যুৱক এজনৰ প্রতি এজনী গাভৰু ছোৱালীৰ মনত প্রেম ভাব আছে আৰু ক'ব নোৱৰাকৈয়ে তাই যদি সেই পুৰুষজনৰ সন্মুখীন হয় তেতিয়া তাইৰ বিভিন্ন ধৰণৰ শাৰীৰিক পৰিৱৰ্তন ঘটিব। তাই অজানিতভাৱে 'নখে মাটি লেখিব' বা কথা ক'লে স্বৰ ভংগ হ'ব, ওঁঠ কামুৰিব, কটাক্ষ দৃষ্টি নিক্ষেপ কৰিব, ইত্যাদি। এনেদৰে আন্তৰিক ভাবব্যঞ্জক ইচ্ছাকৃত দৈহিক চেষ্টাবিলাকেই কৃত্রিম অনুভাব। উল্লেখযোগ্য যে এনে কৃত্রিম অনুভাব ইচ্ছা কৰিলে বাহিৰত প্রকাশ নোপোৱাকৈও ৰাখিব পাৰি। কিন্তু এনে কিছুমান অনুভাব আছে যিবোৰৰ প্রকাশ বাধা দি ৰাখিব নোৱাৰি। মনত থকা সত্ত্বগুণ প্রৱল হৈ উঠাৰ লগে লগে আপোনা-আপুনি প্রকাশিত হয় আৰু ইয়াকে সাত্ত্বিক অনুভাব বুলি চিহ্নিত কৰা হয়। এই সত্ত্বিক অনুভাব আঠ প্রকাৰৰ, যথা— থৰ লাগি পৰাকে স্তম্ভ, ঘামি যোৱাক স্বেদ, গাৰ নোম শিয়ঁৰি উঠাক ৰোমাঞ্চ, মাত ভাঙি যোৱা বা কঁপি উঠাক স্বৰভংগ, শৰীৰ কঁপি উঠাক বেপুথু, শেঁতা পৰাক বৈবর্ণ্য, চকুপানী ওলোৱাক অশ্রু আৰু মূর্চ্ছা যোৱা বা ইন্দ্রিয়বিলাক সাময়িকভাৱে বিকল হোৱাকে প্রলয় বোলা হয়।

- **ব্যভিচাৰীভাব ঃ** যি বোৰ ভাব স্থায়ীভাবক আশ্রয় কৰি সাময়িকভাৱে উদয় হয় সেইবোৰকে ব্যভিচাৰীভাব বোলে। উল্লেখযোগ্য যে এই ভাববোৰ কিন্তু স্থায়ীভাবৰ দৰে সহজাত প্রবৃত্তি নহয় যদিও স্থায়ী ভাবৰ অনুষংগৰূপেই থাকে। ইহঁত বিদ্যুৎচ্ছটাৰ দৰে ক্ষন্তেকৰ বাবেহে অনুভূতিৰ গোচৰ হয় আৰু লুকাভাকু খেলি থাকে বাবে সঞ্চাৰীভাব বুলিও কোৱা হয়।

ব্যভিচাৰীভাব তেত্রিশবিধ বুলি ভৰতমুনিয়ে *নাট্যশাস্ত্রত* উল্লেখ কৰিছে— নির্বেদ (বৈৰাগ্য বা নৈৰাশ্য), গ্লানি (অৱসাদ), শংকা (ভয় বা সংশয়), অসূয়া (ঈর্ষা), মদ (গর্ব), শ্রম (পৰিশ্রম), আলস্য (এলাহ), দৈন্য (দীনতা), চিন্তা (ভাবনা, ধ্যান), মোহ (ভ্রম, স্নেহ), স্মৃতি (সোঁৱৰণ), ধৃতি (ধৈর্য), ব্রীড়া (লাজ), চপলতা (চঞ্চলতা), হর্ষ (আনন্দ), আৱেগ (উৎকণ্ঠা), জড়তা (অৱশতা), গর্ব (অহংকাৰ), বিষাদ (বিষণ্ণতা), ঔৎসুক্য (উৎসাহ), নিদ্রা (টোপনি), স্বপ্ন (সপোন দেখা), অপস্মাৰ (মূর্চ্ছাৰোগ), প্রবোধ (সান্ত্বনা), অমর্ষ (অসহন), অৱহিত্থ (মনোভাব গোপন কৰা), উগ্রতা (খঙাল প্রকৃতি), মতি (মন, বুদ্ধি), ব্যাধি (ৰোগ), উন্মাদ (বাতুলতা), মৰণ (মৃত্যু), ত্রাস (অনিষ্টৰ আশংকা) আৰু বিতর্ক (বাদানুবাদ)। এইদৰে বিচাৰ কৰিলে দেখা যায় যে নটা স্থায়ীভাব, তেত্রিশটা ব্যভিচাৰীভাব আৰু আঠোটা সাত্ত্বিক অনুভাবৰ সংযোগতে ৰসৰ সৃষ্টি হয়। বিভাব আৰু কৃত্রিম অনুভাব বাহ্যিক উপাদান— ইহঁতে ৰসানুভৰ হোৱাত সহায়হে কৰে।

মতবাদটিক 'উৎপত্তিবাদ' বুলি অভিহিত কৰা হয়।

- **শ্ৰীশংকুকৰ ব্যাখ্যা ঃ** শ্ৰীশংকুকো হৈছে এজন *নাট্যশাস্ত্ৰৰ* টীকাকাৰ। এওঁৰ মতে স্থায়ীভাবটো অভিনেতাৰ অন্তৰত উদয় হৈছে বুলি কেৱল অনুমানহে কৰি লোৱা হয়। অভিনেতাজনে কৰা বিভাবৰ নিপুণ উপস্থাপনত তেওঁৰ মনত ৰস সৃষ্টি হৈছে বুলি ধাৰণা কৰে। এনে অনুমান গভীৰ আৰু প্ৰভাৱশালী হ'লে সি সহৃদয়কো আপ্লুত কৰি তোলে আৰু ৰস নিষ্পত্তি হয়। এই মতবাদটি 'অনুমিতিবাদ' বুলি কোৱা হয়, কাৰণ ইয়াৰ মতে ৰস নিষ্পন্ন হয় অনুমানৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি।
- **ভট্ট নায়কৰ ব্যাখ্যা ঃ** ভট্ট নায়ক নামৰ আন এজন টীকাকাৰেও ভৰতৰ ৰস নিষ্পত্তিৰ বিষয়ে নিজস্ব মতামত আগ বঢ়াই গৈছে। এওঁ সাংখ্য দৰ্শনৰ গৃহীত সিদ্ধান্ত অনুসাৰে ৰসবাদৰ ব্যাখ্যা দাঙি ধৰি মন্তব্য কৰিছে যে ৰসৰ উৎপত্তি অনুমান বা অভিব্যক্তি একোৱেই নহয়। কাব্যত তিনি প্ৰকাৰৰ ব্যাপাৰে ৰসাস্বাদন প্ৰক্ৰিয়া সম্পূৰ্ণ কৰে। প্ৰথমটো হ'ল 'অভিধা-লক্ষণা'। ইয়াৰ দ্বাৰা বিভাব, অনুভাব আৰু ব্যভিচাৰীভাব আদিৰ বৰ্ণনা উপস্থাপিত হয়। দ্বিতীয়তে 'ভাবকত্ব' নামৰ শক্তিটোৱে সহৃদয় আৰু বিভাবাদিৰ মাজত সাধাৰণীকৰণৰ কাম কৰে। বিভাবাদিৰ কালগত আৰু স্থানগত বিশেষত্ব নাইকিয়া হৈ সাধাৰণীকৃত হৈ সহৃদয়ৰ স্বকীয়তা অক্ষুণ্ণ ৰাখিও বিভিন্ন অনুভূতি সক্ৰিয় কৰি তোলে। আনহাতে তৃতীয়টো ব্যাপাৰ 'ভোজকত্ব'ই সহৃদয়ৰ মনত সত্ত্বগুণ বঢ়াই তোলে। এই সময়ত বাকী দুটা গুণ তমোঃ আৰু ৰজোঃ স্থগিত কৰি সহৃদয়ৰ তন্ময়তা বৃদ্ধিত সহায় কৰে। সাধাৰণীকৃত স্থায়ীভাবটোক সহৃদয়ে এনেদৰে আস্বাদন কৰিব পৰা অৱস্থা সৃষ্টি হয় যে যাৰ ফলত হৃদয়ৰ দ্ৰুতি, দীপ্তি, বিস্তাৰ, বিকাশ ঘটি একাত্ম আনন্দ লাভ কৰে। এই অনাবিল আনন্দময়ী অৱস্থাই হ'ল ৰস। ৰস নিষ্পত্তি মানে আস্বাদন বা ভোগ। এওঁৰ মতে ৰস সহৃদয়ৰ নিজা উপলব্ধি মাথোন। ভট্ট নায়কৰ মতবাদটি 'ভুক্তিবাদ' বুলি অভিহিত কৰা হয়।
- **অভিনৱগুপ্তৰ ব্যাখ্যা ঃ** প্ৰখ্যাত আলংকাৰিক অভিনৱগুপ্ত হ'ল 'অভিব্যক্তিবাদ' নামৰ মতবাদটিৰ প্ৰৱৰ্তক। এওঁ ভৰতৰ ৰসসূত্ৰৰ ব্যাখ্যা দাঙি ধৰি কৈছে যে — বিভাব, অনুভাব আৰু ব্যাভিচাৰীভাবৰ সহযোগত সহৃদয়ে একাগ্ৰচিত্তেৰে আৰু পৰম আনন্দৰে অনুভৱ কৰা স্থায়ীভাবেই হ'ল ৰস। কোনো কাব্য পাঠ বা দৰ্শন কৰা সময়ত সহৃদয়ে কাব্যৰ পাত্ৰ-পাত্ৰীৰ লগত একাত্মতা অনুভৱ কৰি তন্ময় হৈ পৰে। এই অৱস্থাটিক 'হৃদয় সংবাদ' ঘটা বুলি অভিহিত কৰা হয়। ইয়াৰ সমস্ত ব্যাপাৰটোৱেই সাধাৰণীকৰণ। এই পৰ্যায়ত সহৃদয়ে নিজৰ স্বকীয়তা হেৰুৱাই নেপেলোৱাকৈ কাব্য বিষয়ত নিমজ্জিত হৈ পৰে। এনে অনুভূতিক অভিনৱগুপ্তই 'চমৎকাৰ' শব্দৰে অভিহিত কৰিছে আৰু এই চমৎকাৰেই হৈছে ৰসৰ সাৰ বস্তু।

ৰসানুভূতিৰ চৰম মুহূৰ্তত সহৃদয়ৰ আত্মই আনন্দস্বৰূপে নিজক নিজেই উপলব্ধি কৰিব। এই সময়ত তেওঁৰ মনত কোনো ধৰণৰ জ্ঞাতা, জ্ঞেয় আৰু জ্ঞানৰ প্ৰভেদ নাথাকে। এই চৰম পৰ্যায়ত অনুভূত উপলব্ধিটোৱেই হ'ল ৰস। সেয়ে ৰসাহ্লাদক ব্ৰহ্মানন্দৰ লগত তুলনা কৰা হয়। এই অৱস্থাটি ব্যাৱহাৰিক জীৱনৰ কোনো দৃষ্টান্তৰে সহজতে বুজাই দিব নোৱাৰি। আন

কৰা হয়; কিন্তু সেয়া প্ৰকৃততে ৰস বা ভাব নহয়। আভাসহে মাত্ৰ। ই হ'ল অনৌচিত্যভাৱে প্ৰকাশিত ভাব বা ৰস। প্ৰধানত আলম্বন বিভাব আদিৰ বিষয়তে এই অনৌচিত্য আহি পৰে। যেনে — গুৰুৰ প্ৰতি কোপ ফুটাই তুলিলে যি অনৌচিত্য দোষ ঘটে আৰু ৰৌদ্ৰৰসৰ আভাস পোৱা যায়। ই ৰৌদ্ৰৰস নহয় ৰসাভাস হে। ঠিক সেইদৰে ব্যভিচাৰীভাব লজ্জা প্ৰধানভাবে ফুটাই তুলিলে ই হ'ব ভাবধ্বনি। কিন্তু বাৰবনিতাৰ লজ্জা ফুটাই তুলিলে ই হ'ব ভাবাভাস হে।

- **শৃংগাৰ ৰস ঃ** ৰতি নামৰ স্থায়ীভাবটোক আধাৰ হিচাপে লৈ বিভিন্ন সঞ্চাৰী আৰু উদ্দীপনৰ সহায়েৰে সৃষ্টি হোৱাৰ ৰসটিয়েই হ'ল শৃংগাৰ। ইয়াক আদিৰস বুলিও কোৱা হয়। শৃংগাৰ ৰস মূলতঃ দুই ধৰণৰ— সম্ভোগ আৰু বিপ্ৰলম্ভ।

  নায়ক-নায়িকাৰ পৰস্পৰ চুম্বন, আলিংগন আদিৰ সম্ভোগ অৱস্থাৰ বৰ্ণনাৰ পৰা যি ৰস নিষ্পত্তি হয় সিয়েই সম্ভোগ শৃংগাৰ।

  নায়ক-নায়িকা দূৰত থকা অৱস্থাত সৃষ্টি হোৱা শৃংগাৰ ৰসেই বিপ্ৰলম্ভ শৃংগাৰ। ই পাঁচ প্ৰকাৰৰ— পূৰ্বৰাগ, বিৰহ, ঈৰ্ষা, প্ৰবাহন আৰু দৈৱদুৰ্বিপাক।

  পূৰ্বৰাগ ঃ মিলনৰ পূৰ্বৰ অনুৰাগ।
  বিৰহ ঃ বিভিন্ন কাৰণত মিলন প্ৰতিহত হ'লে হোৱা অনুৰাগ।
  ঈৰ্ষা ঃ আনক গুৰুত্ব দিয়া বা সম্পৰ্ক আছে বুলি ভাবি অভিমান বা ঠেঁহ কৰোঁতে হোৱা অনুৰাগ।
  প্ৰবাস ঃ আঁতৰত থকাৰ কাৰণে সৃষ্টি হোৱা অনুৰাগ।
  দৈৱদুৰ্বিপাক ঃ বিভিন্ন দৈৱিক কাৰণত বিচ্ছেদ ঘটিলে জন্ম হোৱা শোকৰ পৰা নিষ্পন্ন ৰস।

- **হাস্যৰস ঃ** বিভিন্ন অসামঞ্জস্যপূৰ্ণ বা অগতানুগতিক অৱস্থা বা কাৰণত আমাৰ চিত্ত কেতিয়াবা আন্দোলিত হৈ পৰে আৰু হাঁহি উঠে। এয়াই হ'ল হাস নামৰ স্থায়ীভাব। ইয়াৰ পৰাই সৃষ্টি হয় হাস্যৰস।
- **কৰুণ ৰস ঃ** কোনো অনিষ্টপ্ৰাপ্তিৰ পৰা সৃষ্টি হয় শোক নামৰ স্থায়ী ভাবটো। ইয়াৰ ফলত সৃষ্টি হোৱা ৰসটিয়েই হ'ল কৰুণ ৰস।
- **ৰৌদ্ৰ ৰস ঃ** কোনো প্ৰতিকূল পৰিস্থিতিৰ ফলত মনত কঠোৰতাত সৃষ্টি হয় ক্ৰোধ নামৰ চিত্তবৃত্তিটো। ইয়াৰ পৰাই জন্ম হৈছে ৰৌদ্ৰ ৰস।
- **বীৰ ৰস ঃ** যিকোনো কৰ্মৰ বাবে মনক প্ৰণোদিত কৰোঁতে আমাৰ স্থায়ীভাব উৎসাহ জাগি উঠে। উৎসাহৰ পৰিপাকতেই সৃষ্টি হয় বীৰ ৰস।
- **ভয়ানক ৰস ঃ** কোনো পৰিস্থিতি বা পৰিৱেশৰ বাবে আমাৰ মনত বিপদৰ আশংকাৰ জন্ম হয় আৰু স্থায়ীভাব ভয় জাগৃত হৈ উঠে। ইয়াৰ ফলত জন্ম হোৱা ৰসটিয়েই হ'ল ভয়ানক ৰস।
- **বীভৎস ৰস ঃ** দোষ দৰ্শনৰ দ্বাৰা চিত্তত ঘৃণাৰ সৃষ্টি হয় আৰু স্থায়ীভাব জুগুপ্সা উদ্ৰিক্ত হয়।

বোধগম্য হৈ উঠে। এনেদৰে পৰিৱৰ্তন হোৱা শাৰীৰিক ভাষাকে অনুভাব বুলি কোৱা হয়। যি বোৰ ভাব স্থায়ীভাবক আশ্রয় কৰি সাময়িকভাৱে উদয় হয় সেইবোৰকে ব্যভিচাৰীভাব বোলে। উল্লেখ্য যে এই ভাববোৰ কিন্তু স্থায়ীভাবৰ দৰে সহজাত প্রবৃত্তি নহয় যদিও স্থায়ী ভাবৰ আনুষংগৰূপেই থাকে।

- ভৰতৰ ৰস নিষ্পত্তিক পৰৱৰ্তীকালত কেইবাজনো টীকাকাৰ-আলংকাৰিকে নিজৰ নিজৰ ধৰণে আলোচনা কৰিছে । লোল্লটৰ মত অনুসৰি ৰস সহৃদয়ৰ নিজা অনুভূতি নহয়, নায়কৰ মনত সৃষ্টি হোৱা অনুভূতিহে। লোল্লটৰ মতবাদটিক 'উৎপত্তিবাদ' বুলি অভিহিত কৰা হয়। ঠিক সেইদৰে শ্রীশংকুকৰ মতে স্থায়ীভাবটো অভিনেতাৰ অন্তৰত উদয় হৈছে বুলি কেৱল অনুমানহে কৰি লোৱা হয়। এওঁৰ মতবাদটিক 'অনুমিতিবাদ' বোলা হয়।
- ভট্ট নায়ক নামৰ আন এজন টীকাকাৰৰ মতে ৰসৰ উৎপত্তি অনুমান বা অভিব্যক্তি একোৱেই নহয়। কাব্যত তিনি প্রকাৰৰ ব্যাপাৰে ৰসাস্বাদন প্রক্রিয়া সম্পূর্ণ কৰে। যথা—অভিধা-লক্ষণা, ভাবকত্ব আৰু ভোজকত্বই। এওঁৰ মতে ৰস সহৃদয়ৰ নিজা উপলব্ধি মাথোন। ভট্ট নায়কৰ মতবাদটি 'ভুক্তিবাদ' বুলি অভিহিত কৰা হয়।
- প্রখ্যাত আলংকাৰিক অভিনৱগুপ্ত হ'ল 'অভিব্যক্তিবাদ' নামৰ মতবাদটিৰ প্রৱর্তক। এওঁ ভৰতৰ ৰসসূত্র ব্যাখ্যা কৰি কৈছে যে — বিভাব, অনুভাব আৰু ব্যাভিভচাৰীভাবৰ সহযোগত সহৃদয়ে একাগ্রচিত্তেৰে আৰু পৰম আনন্দৰে অনুভৱ কৰা স্থায়ীভাবেই হ'ল ৰস। ইয়াৰ সমস্ত ব্যাপাৰটোৱেই সাধাৰণীকৰণ। এই পর্যায়ত সহৃদয়ে নিজৰ স্বকীয়তা হেৰুৱাই নেপেলোৱাকৈ কাব্য বিষয়ত নিমজ্জিত হৈ পৰে।
- ৰসৰ সংখ্যা সম্পর্কে বিভিন্ন আলংকাৰিকসকলৰ মাজত মতভেদ আছে। ভৰতমুনিয়ে *নাট্যশাস্ত্রত* এই ৰস সংখ্যা আঠটা বুলি লিপিবদ্ধ কৰিছে। তথাপিও বিভিন্ন কাব্যত প্রধানকৈ প্রয়োগ হোৱা কথাটিৰ প্রতি গুৰুত্ব দি আমি ন বিধ ৰসকেই গ্রহণ কৰিব পাৰোঁ। সেই কেইটা হ'ল ক্রমে— শৃংগাৰ, হাস্য, কৰুণ, ৰৌদ্র, বীৰ, ভয়ানক, বীভৎস, অদ্ভুত আৰু শান্ত।
- অধ্যায়টিত শৃংগাৰ, হাস্য, কৰুণ, ৰৌদ্র, বীৰ, ভয়ানক, বীভৎস, অদ্ভুত আৰু শান্ত ৰসৰ বিষয়ে সম্যক ধাৰণা লাভ কৰিলে।

২.৮ অধিক জানিবলৈ

অসমীয়া গ্রন্থ

1) গোস্বামী, ত্রৈলোক্যনাথ (1999); *নন্দনতত্ত্ব ঃ প্রাচ্য আৰু পাশ্চাত্য;* ডিব্রুগড় ঃ বনলতা¼

2) বৰা, যতীন (1999); *ছন্দ, ধ্বনি আৰু অলংকাৰ;* ডিব্রুগড় ঃ বনলতা।

(চ) ৰস সম্পৰ্কে লোল্লটৰ ব্যাখ্যা (ছ) ৰস সম্পৰ্কে ভট্ট নায়কৰ ব্যখ্যা

(জ) ৰস সম্পৰ্কে অভিনৱগুপ্তৰ ব্যাখ্যা।

গ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ ভৰতৰ ৰসসূত্ৰৰ ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ ভাৰতীয় কাব্যতত্ত্বত ৰসৰ ধাৰণাই কেনেদৰে বিকাশ লাভ কৰিছে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ প্ৰত্যেক বিধ ৰসৰ উদাহৰণসহ ব্যাখ্যা কৰক।

*** ***** ***